

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Валерій Ластовський (Київ),
доктор історичних наук, професор

Міжнародний фактор процесу походження українського козацтва

Як правило, про походження українського козацтва дослідники пишуть в контексті суспільно-політичних чи соціально-економічних процесів. Разом з тим, забувають про міжнародні відносини. З точки зору теорії, «міжнародні відносини – це система стосунків, що виникає та існує завдяки процесові взаємодій між державами, а також іншими учасниками (субнаціональними та наднаціональними)» [3, 80]. Але треба завжди мати на увазі, що держави створюються етносами, які у свою чергу є складовою частиною природного розвитку. З цього випливає, що і міжнародні відносини є наслідком природних процесів.

Одну з головних ролей у природних процесах відіграють природні умови. З точки зору Л. Гумільова слід «...етнос вважати явищем географічним, завжди пов'язаним із ландшафтом, котрий його вміщує, що годує адаптований етнос» [2, 12]. На природно-географічних умовах формування українського козацтва наголошували історики неодноразово (наприклад, Д. Телегін [3 14]).

У XV ст. збіглися в часі цілий ряд подій, які, з першого погляду, між собою зовсім непов'язані і досить далекі як за змістом, так і за географією (в яких брали участь держави як суб'єкти міжнародних відносин, будучи виразниками волі своїх етносів):

- 1) закінчення Столітньої війни між Францією та Англією (1453),
- 2) падіння Константинополя внаслідок завоювання Мехмеда II (1453),
- 3) відкриття Америки Христофором Колумбом (1492),
- 4) перша документальна згадка про українських козаків (1492),
- 5) завершення Реконквісти в Іспанії (1492),

5) проголошення доктрини III Риму в Москві (за однією з версій, у 1492 р. її вперше висловив митрополит Зосима, а вже потім у 1520-х рр. відшліфонував і доводив до ідеалу старець псковського монастиря Філофей).

Всі ці події – складова частина єдиного процесу «своєрідної геополітичної революції», суть якої проявилася у падінні або зменшенні ролі імперій на світовій арені і переміщенні центру економічного життя в Західну Європу (Т. Орлова). «Політичні зміни XIV-XV ст. створили передумови для зовнішньої експансії європейців. А вона, у свою чергу, привела до формування світового ринку, що сприяло розвитку капіталізму як у самій Європі, так і в інших регіонах світу» [4, 214].

Яке ж місце в цьому процесі займає процес походження козацтва?

В першу чергу слід визначити основні характерні його риси в момент початку формування. Козацтво – це явище суто соціальне? Ні. Суто політичне? Ні. Тим більше, не культурне і не економічне! Але всі ці риси є характерними для нього у майбутньому. Від самого ж початку козацтво з'являється як формування з міжнародними амбіціями (спочатку в межах литовсько-татарсько-московських стосунків). Перші ж сутички показали про втягнення козацтва в проблеми стосунків дер-

жавних структур ВКЛ, Кримського ханату і Москви. Причому саме козацтво виступало не як складова частина державного механізму, а як незалежний суб'єкт (хоч і досить аморфний, але швидко прогресуючий в своїй власній організації).

Таким чином, козацтво не можна вважати продуктом суто внутрішнім, що з'явився лише як наслідок внутрішньодержавної ситуації.

Що характерно для XV ст. в міжнародних відносинах:

- 1) початок формування національних держав у Європі, що було визначено завершенням Столітньої війни (1453),
- 2) початком протистояння по лінії Схід-Захід, що визначилося падінням Константинополя у 1453 р.,
- 3) відкриття Америки у 1492 р., що зробило Європу центром світу, а козацтво стало форпостом Європи у протистоянні зі Сходом (Москва, Крим, Туреччина),
- 4) закінчення побутування у Європі ідеї універсальної імперії після 1453 р. та зміщення її у Москву (на Схід) у формі ідеї III Риму,
- 5) зародження буржуазних відносин у Європі (Італія, Німеччина)

Українське козацтво має від самого початку два головних фундаменти:

- 1) національний характер, який відноситься до Західного світу,
- 2) міжнародний – бар'єр проти Східного світу: Туреччина, Крим, Росія (як імперія).

В цей час українські землі належали до Західного світу, який відмовився від ідеї імперії. В Росії навпаки – ця ідея стала пануючою для зовнішньої політики.

Колонізація українським населенням Степу співпадає у часі із колонізацією Світу. Але якщо Європа не була обмежена у просторі, то козацтво – було. Саме цим визначалося і створення форпостів – безліч по континентах від європейських країн і обмежена кількість від козацтва. Тому європейська колонізація розтяглася в часі аж до XVIII ст., а українська фактична завершилася вже у XVII-у ст. На ці колонізаційні процеси нашарувалося становлення нових відносин – буржуазно-капіталістичних.

Що властиве для козацтва на самому його початку і власне характеризує цей початок? По-перше, українське козацтво з'являється тільки під тиском зовнішніх обставин. По-друге, воно з'являється на чітко визначеній території (тобто має значення окреслене природне середовище). По-третє, від самого початку воно має національний характер (окремі учасники інших національностей у цьому процесі – це виняток і випадковість, але не правило; вони не визначали характеристики козацтва).

Таким чином, по-перше, козацтво є природним продуктом (територіально-національним), по-друге, воно з'являється як складова частина розвитку міжнародних відносин (по лінії Схід-Захід як учасник національних процесів із функціями протиставлення ідеї універсальної імперії і захистом Європи як центру світу), по-третє, його метою стає підприємницька буржуазна діяльність з метою збагачення (уходи, напади, походи).

Список літератури

1. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. / Д.Я. Телегін (відп. ред.). – К., 1997.
2. Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. – Ленинград, 1990.
3. Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин. – К., 2007.
4. Орлова Т.В. Історія сучасного світу (XV-XXI століття). – К., 2008.